

INFORMIRANJE MLADIH U BiH U KONTEKSTU COVID-19 PANDEMIJE: IZMEĐU DOBRE INFORMIRANOSTI I TEORIJA ZAVJERE

INFORMIRANJE MLADIH U BiH U KONTEKSTU
COVID-19 PANDEMIJE: IZMEĐU DOBRE
INFORMIRANOSTI I TEORIJA ZAVJERE

Sanela Hodžić

Sarajevo, septembar 2020.

Izdavač: Fondacija za razvoj medija i civilnog društva “Mediacentar”

Godina izdanja: 2020.

Adresa izdavača: Koševo 26, 71000 Sarajevo

Za izdavača: Maida Muminović

Autorica: Sanela Hodžić

Recenzentica: Anida Sokol

Lektura: Amela Šehović

Korektura i redaktura: Mirela Rožajac-Zulčić

DTP: Jasmin Leventić

Naslovna fotografija: Freepik

CIP

SADRŽAJ

Uvod.....	5
1. Prijenos, simptomi, smrtnost i sprečavanje širenja koronavirusa.....	6
2. Mjere vlasti i posljedice pandemije	9
3. Obmanjujuće tvrdnje i teorije zavjere	10
4. Odrednice informiranosti i mišljenja mladih: psihološki faktori.....	12
5. Zaključci i preporuke.....	16
Bibliografija	18
O autorici.....	22

Publikacija je proizvedena u okviru projekta “Izgradnja otpornosti na dezinformacije: program obuke za porodice, nastavnike, novinare i širu javnost za borbu protiv dezinformacija”, koji u 2019. i 2020. godini implementira Fondacija za razvoj medija i civilnog društva “Mediacentar” u partnerstvu sa organizacijom “Transitions” iz Praga, uz finansijsku podršku Programa za promociju tranzicije Vlade Republike Češke.

UVOD

U ovom izvještaju o obrascima informiranja mladih o pandemiji COVID-19, fokusiramo se na znanja i mišljenja mladih o koronavirusu i pandemiji. Riječ je o trećem i posljednjem izvještaju u sklopu istog projekta.¹

Izvještaj je zasnovan na nalazima anketiranja provedenog u maju i junu 2020. godine, te uvidima iz sekundarnih izvora i intervju sa šest eksperata i praktičara u oblasti obrazovanja, medijske pismenosti, komunikacija i psihologije. Anketiranje je provedeno na uzorku od 50 ispitanika do 30 godina,² a njegovi rezultati dopunjeni su nalazima drugih istraživanja provedenih u i izvan BiH, te interpretirani i analizirani na osnovu znanstvenih saznanja i mišljenja intervjuiranih ispitanika. Rezultati anketiranja nisu reprezentativni za cijelu populaciju mladih u Bosni i Hercegovini (BiH), a daljnja istraživanja potrebna su kako bi se dodatno istražile determinante informiranosti i stavova mladih o temama od javnog značaja, poput pandemije COVID-19.

U početnim dijelovima izvještaja predstavljeni su nalazi istraživanja o znanjima i mišljenju mladih o COVID-19, a u 4. poglavlju osvrnuli smo se na moguće psihološke faktore koji određuju ta znanja i mišljenja te eventualnu zainteresiranost za jednostrane, pa i manipulirane informacije i sklonost ka njihovom prihvatanju. Na osnovu uvida o znanjima i mišljenju ispitanika o pandemiji i sekundarnih izvora o psihološkim determinantama korištenja i razumijevanja medija među mladima, ponuđene su preporuke za unapređenje medijskih praksi i kampanja informiranja u situacijama sličnim pandemiji, te preporuke za razvoj medijske i informacijske pismenosti mladih u širem smislu.³

¹ Prvi je fokusiran na to kako mladi biraju i koriste medije i da li i kako provjeravaju tačnost informacija (Hodžić 2020a), a drugi na zainteresiranost mladih za informiranje o pandemiji (Hodžić 2020b).

² Riječ je o prigodnom uzorku ispitanika različitih demografskih karakteristika, uključujući spol, dob, stepen i vrstu obrazovanja, radni status i mjesto prebivališta. Uzorak obuhvata 72% ispitanika iz Federacije BiH i 28% iz Republike Srpske; najviše onih između 18 i 25 godina (76%) i studenata (52%), dok je manje učenika, zaposlenih i nezaposlenih. Više o uzorku u aneksu prethodnog izvještaja (Hodžić 2020a).

³ Preporuke dopunjuju i donekle se preklapaju sa onima iz prethodna dva izvještaja, koje su, međutim, proizašle iz uvida u to kako mladi biraju i koriste medije i koliko i za koje informacije o pandemiji su zainteresirani.

1. PRIJENOS, SIMPTOMI, SMRTNOST I SPREČAVANJE ŠIRENJA KORONAVIRUSA

Kroz upitnik smo nastojali istražiti znanje i mišljenja mladih o prevenciji, simptomima, prijenosu virusa i smrtnosti od COVID-19. Među anketiranim ispitanicima (N = 50) najviše je onih koji su tačno odgovorili na pitanja o širenju i prevenciji COVID-19 (tabela 1). Pritom je, npr., 82% ispitanika tačno odgovorilo da se virus može prenijeti sa osoba koje ne pokazuju simptome bolesti (tvrdnja 5, tabela 1), a 76% njih da se virus ne može prenijeti s kućnih ljubimaca na čovjeka (tvrdnja 6, tabela 1).

Međutim, rezultati upitnika ukazuju na značajan nivo pogrešnih znanja ili mišljenja o prijenosu novog koronavirusa i o prevenciji. Preciznije, u pitanjima o načinu prijenosa i efikasnosti fizičke distance u sprečavanju prijenosa virusa između trećine i četvrtine ispitanika odgovorilo je sa “ne znam” ili su označili pogrešan odgovor (tabela 1, tvrdnje 1 i 2).

Tabela 1. Tvrdnje o prijenosu, prevenciji, simptomima i smrtnosti virusa

Tvrdnja ⁴	Da	Ne	Ne znam	Bez odgovora
1. Koronavirus se najčešće prenosi kapljičnim putem	37	4	9	-
	74%	8%	18%	-
2. Fizička distanca je efikasan način sprečavanja širenja	35	7	7	1
	70%	14%	14%	2%
3. Virus se širi brže i smrtonosniji je od obične gripe	20	18	12	-
	40%	36%	24%	-
4. Smrtnost od COVID-19 je viša od 5% oboljelih ⁵	11	21	18	-
	22%	42%	36%	-
5. Koronavirus se može prenijeti sa osobe koja ne pokazuje simptome bolesti	41	2	6	1
	82%	4%	12%	2%
6. Koronavirus se može prenijeti s kućnog ljubimca na čovjeka	3	38	9	-
	6%	76%	18%	-
7. Mladi bez hroničnih bolesti mogu imati teže simptome COVID-19	12	16	21	1
	24%	32%	42%	2%
8. U slučaju pojave simptoma COVID-19 hitno treba posjetiti porodičnog ljekara	27	20	3	-
	54%	40%	6%	-

⁴ Neke tvrdnje su formulirane kao tačne a druge kao pogrešne tvrdnje, i to na osnovu informacija iz zvaničnih izvora (prije svega web-stranice Svjetske zdravstvene organizacije – SZO) dostupnih početkom maja 2020.

⁵ Ovdje je odgovor “ne” smatran tačnim, što je zasnovano na podacima SZO da manje od 3 do 4% oboljelih (prema nekim procjenama ne više od 1%) umire od COVID-19 (“Q&A: Influenza and COVID-19 - similarities and differences” 17. mart 2020, <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/question-and-answers-hub/q-a-detail/q-a-similarities-and-differences-covid-19-and-influenza>, vidjeti i “Estimating mortality from COVID-19”, 4. august 2020, <https://www.who.int/news-room/commentaries/detail/estimating-mortality-from-covid-19>). Tvrdnja u upitniku se odnosila na stepen smrtnosti svih oboljelih, a ne na stepen smrtnosti među potvrđenim slučajevima; budući da to nije eksplicitno naglašeno u samoj tvrdnji, rezultate u ovom dijelu treba uzeti sa rezervom. Pored toga, tačna stopa smrtnosti ne može biti izračunata jer nije poznat ukupan broj oboljelih/umrlih od COVID-19, pa su oni koji su odgovorili sa “ne znam” u strogoj smislu dali najtačniji odgovor.

Posebno zabrinjavajući je nalaz gdje 8% ispitanika (N = 50) smatra da se virus ne prenosi dominantno kapljičnim putem (dodatnih 18% ispitanika ne zna da li se virus najčešće prenosi na taj način), a 14% ispitanika smatra da fizička distanca nije efikasan način sprečavanja širenja virusa (dodatno, 14% ispitanika ne zna da li je fizička distanca efikasna prevencija, a jedan ispitanik nije dao odgovor na to pitanje).

Još je viši procenat onih koji neadekvatno odgovaraju na pitanja o brzini širenja i smrtnosti oboljelih. Tako 60% ispitanika navodi da ne zna ili pogrešno odgovara sa “ne” na tvrdnju da se virus širi brže i da je smrtonosniji od obične gripe (tvrdnja 3), dok 58% ispitanika navodi da ne zna ili pogrešno odgovara sa “da” na tvrdnju da je smrtnost viša od 5% oboljelih (tvrdnja 4).⁶ Čak 76% ispitanika pogrešno odgovara, odgovara sa “ne znam” ili ne daje odgovor na pitanje da li mladi mogu imati teže simptome bolesti (tvrdnja 7, tabela 1).

Nadalje, čak 54% ispitanika smatra da u slučaju pojave simptoma COVID-19 hitno treba posjetiti porodičnog ljekara (tvrdnja 8, tabela 1).

Takvi rezultati upućuju na zabrinjavajuću sklonost značajnog dijela mladih ka ponašanju koje može uključiti direktne rizike po javno zdravstvo. Dakle, više od četvrtine ispitanika ne zna ili ne smatra da je fizička distanca efikasan način sprečavanja širenja virusa, kao i kojim putem se virus najčešće prenosi, pa je i manja vjerovatnoća da će se pridržavati propisanih mjera za sprečavanje prijenosa virusa. Više od polovine ispitanika nadalje smatra da hitno treba posjetiti ljekara u slučaju da osjete neke od simptoma COVID-19, što je u suprotnosti s preporukama međunarodnih i domaćih zdravstvenih institucija, prema kojima je potrebno telefonski kontaktirati ljekara prije eventualne posjete,⁷ a kako bi se optimiziralo korištenje zdravstvenih usluga i spriječilo daljnje širenje virusa.

⁶ Rezultate u vezi sa ovom tvrdnjom treba uzeti sa rezervom, vidjeti fusnotu 5.

⁷ Preporuke Svjetske zdravstvene organizacije “Coronavirus disease (COVID-19) advice for the public” dostupne su na: <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/advice-for-public>.

2. MJERE VLASTI I POSLJEDICE PANDEMIJE

Manji dio upitnika odnosio se na informiranost mladih o ekološkim posljedicama pandemije (tvrdnja 2, tabela 2) i mjerama vlasti sa ciljem saniranja ekonomskih posljedica pandemije (tvrdnja 1, tabela 2). Dok je dalje i dublje ispitivanje znanja mladih o ovim i sličnim pitanjima izvan kapaciteta ovog istraživanja, pomoću ova dva pitanja nastojali smo dijelom istražiti koliko su mladi informirani ne samo o epidemiološkim već i o širim društvenim pitanjima tokom pandemije. Informiranje o ovakvim i sličnim pitanjima od nesumnjivog javnog značaja shvatamo kao preduslov mogućeg političkog angažmana mladih u svrhu razvoja boljih javnih politika (ekonomskih, ekoloških i drugih).

Rezultati upitnika pokazuju da čak 46% ispitanika ne daje tačan odgovor na tvrdnju da su na različitim nivoima vlasti osnovani fondovi za pomoć privrednicima⁸, ali su više upoznati s činjenicom da je kvalitet zraka poboljšan u nekim dijelovima svijeta (84% ispitanika odgovara sa “da” na tu tvrdnju) (tabela 2).

Tabela 2. Tvrdnje o mjerama vlasti i posljedicama pandemije

Tvrdnja	Da	Ne	Ne znam	Bez odgovora
1. Različiti nivoi vlasti su tokom pandemije osnovali fondove za pomoć privredi	27	8	15	-
	54%	16%	30%	-
2. Zbog mjera sprečavanja širenja virusa, kvalitet zraka je poboljšan u nekim dijelovima svijeta	42	1	7	-
	84%	2%	14%	-

Prema tome, nalazi upitnika sugeriraju da je informiranost mladih o ovim pitanjima ograničena. Sekundarni izvori također sugeriraju da su medijski izvještaji o ovim pitanjima uključivali senzacionalističke tvrdnje (poput pretjeranih konstatacija o poboljšanju kvaliteta zraka),⁹ što je moglo uticati na ograničenu informiranost mladih.

⁸ Tokom pandemije doneseni su različiti zakoni, odluke i zaključci vezani za ublažavanje ekonomskih posljedica i pomoć privrednicima, na različitim administrativnim nivoima (vidjeti Deloitte, 2020: 23–32). Mnogi su pomoć ocijenili zakasnjelom i/ili nedovoljnom (vidjeti, npr., tekst Mirne Sadiković i Gojka Veselinovića “Mjere popuštaju a nervoza ostaje: BiH bez strategije za pomoć privredi”, Radio Slobodna Evropa, juni 2020, dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/bih-mmf-ekonomija/30653041.html>), a način raspodjele obilježen je kontroverzama (vidjeti, npr., tekst Ivana Katavića i Aide Đugum “Greške ili namjere pri raspodjeli pomoći u Federaciji BiH”, Radio Slobodna Evropa, april 2020, dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/federacija-bih-kantonipostine-korona-virus/30535134.html>), ali tvrdnja u upitniku (tabela 2) nije zahtijevala vrednovanje mjera pomoći.

⁹ Vidjeti analizu Samira Lemeša “Pandemija COVID-19 i zaštita okoliša”, objavljenu 22. 4. 2020, dostupno na: <https://www.media.ba/bs/mediametar/pandemija-covid-19-i-zastita-okolisa>.

3. OBMANJUJUĆE TVRDNJE I TEORIJE ZAVJERE

U BiH i na globalnoj razini tokom pandemije kruže brojne i najrazličitije pogrešne informacije, lažne vijesti i teorije zavjere o pandemiji COVID-19. Neke od tih informacija promoviraju uvjerenje da je novi koronavirus izmišljen ili namjerno proizveden, pri čemu su navodni krivci Kina, Sjedinjene Američke Države (dalje u tekstu SAD) ili druge svjetske sile, Bill Gates i telekomunikacijske kompanije ili farmaceutska industrija, a navodni cilj su političke i/ili ekonomske dobiti, kao i uvođenje novih mjera nadzora i kontrole nad građanima.¹⁰ Pogrešne ili manipulirane informacije tiču se najrazličitijih aspekata pandemije, od porijekla virusa, preko prijenosa i kontrole, do tretmana i lijeka, a, prema nekim podacima, na globalnom nivou neke od njih su direktno uzrokovale pogubno ponašanje i smrt barem 800 osoba (Islam et al., 2020: 5).

U našem istraživanju tri su tvrdnje upućivale na neke od dezinformacija i teorija zavjere (tabela 3).

Tabela 3. Obmanjujuće tvrdnje i teorije zavjere

Tvrdnja	Da	Ne	Ne znam
1. Dokazano je da postoji efikasan lijek protiv COVID-19 (hlorokin ili drugi)	6	15	29
	12%	30%	58%
2. Koronavirus je namjerno proizveden za nečiju korist	14	17	19
	28%	34%	38%
3. Prave informacije o koronavirusu i pandemiji se kriju od javnosti	27	8	15
	54%	16%	30%

Rezultati upućuju na to da među mladima postoji visok stepen upitnih znanja/mišljenja o pandemiji, što može dijelom biti rezultat slabe ili pogrešne informiranosti o pandemiji, ali i zainteresiranosti za neprovjerene i manipulirane informacije i teorije zavjere i sklonosti ka njihovom prihvatanju.

Preciznije, čak 54% ispitanika vjeruje da se prave informacije o koronavirusu i pandemiji kriju od javnosti (dodatnih 30% odgovara sa “ne znam”), što ukazuje na rašireno nepovjerenje mladih prema informacijama koje daju zvanične institucije i koje prenose mediji. Dodatno, 28% ispitanika smatra da je koronavirus namjerno proizveden za nečiju korist (dodatnih 38% odgovara sa “ne znam”) (tabela 3), što ukazuje na to da

¹⁰ Vidjeti, npr., tekst Radovana Bogojevića “Teorije zavjere i loša nauka”, objavljen 21. jula 2020, dostupno na: <https://media.ba/bs/magazin-novinarstvo/teorije-zavjere-i-losa-nauka>, a također i tekst Tijane Cvjetičanin, “Fact-checking in the Balkans: While the Sky is Falling”, objavljen 8. augusta 2020, dostupno na: <https://medium.com/@DigiComNet/fact-checking-in-the-balkans-while-the-sky-is-falling-4beca5423483>.

značajan dio mladih vjeruje u konspiracijske interpretacije pandemije. Također, 12% ispitanika pogrešno smatra da je dokazano kako postoji efikasan lijek protiv COVID-19, dok čak 58% ispitanika odgovara sa “ne znam” na tu tvrdnju. Ovakvi rezultati sugeriraju da će značajan dio mladih, ne poznajući ili dovodeći u pitanje znanstveno utvrđene činjenice i zvanične informacije o COVID-19, vjerovatno biti skloniji ponašanju koje uključuje zdravstvene rizike. Dodatno, snažna skepsa prema zvaničnim informacijama među mladima može narušiti njihovu informiranost o pitanjima od javnog značaja i ograničiti efekte dobrih komunikacijskih intervencija (kampanja informiranja, dobrih medijskih praksi).

4. ODREDNICE INFORMIRANOSTI I MIŠLJENJA MLADIH: PSIHOLOŠKI FAKTORI

U našoj anketi značajan broj odgovora na pitanja o pandemiji COVID-19 bio je netačan ili mladi nisu mogli dati odgovor. Tako na tri tvrdnje iz upitnika više od četvrtine ispitanika odgovara netačno ili sa “ne znam”, a još na oko polovinu tvrdnji (7¹¹ od ukupno 13) više od 50% ispitanika daje netačan odgovor ili odgovara sa “ne znam”. U ovom poglavlju osvrnut ćemo se na moguće psihološke faktore koji određuju takav zabrinjavajući nedostatak znanja i upitna mišljenja o pandemiji COVID-19 među mladima. Na identificiranim psihološkim faktorima su prvenstveno zasnovane preporuke za buduće komunikacijske i edukacijske intervencije sa ciljem poboljšanja informiranosti mladih, date na kraju izvještaja.

Jedan od psiholoških faktora koji može doprinijeti tako ograničenoj informiranosti mladih je sklonost ka **komunikaciji unutar zatvorenih mreža kontakata**, tzv. “filter mjehura” (Pariser 2011), “informacijskih čahura” ili “eho komora” (Sunstein 2007), koja može odrediti selektivno izlaganje, prihvatanje i poznavanje informacija. Takvi obrasci informiranja u skladu su s **teorijom kognitivne disonance** (Festinger 1957; Knobloch-Westerwick i Kleinman 2011), prema kojoj postoji sklonost ljudskih bića ka sadržajima koji potvrđuju njihove stavove. Sklonost ka održavanju kognitivnog i emocionalnog balansa kroz selektivno izlaganje takvim, konsonantnim, sadržajima potvrđena je nizom empirijskih studija, posebno u vezi s političkim informacijama (Knobloch-Westerwick i Kleinman 2011; Marks et al. 2019), premda neki autori ističu da su u savremenom komunikacijskom okruženju veće mogućnosti za izlaganje različitim gledištima nego ikada ranije (Clark i Van Slyke 2010; Marchi 2012) i da selektivno izbjegavanje sadržaja koji su u suprotnosti sa vlastitim stavovima nije dominantan obrazac ponašanja (Nelson i Webster 2017; Garrett 2017; Jang 2014). Ipak, ljudska bića će prije prihvatiti informacije i stavove koji su u skladu sa njihovim postojećim gledištima, čak i ako su izloženi informacijama koje ih uvjerljivo pobijaju (Lewandowski et al. 2012). Neki autori smatraju da upravo izloženost suprotstavljenim stavovima dodatno aktivira mehanizme odbrane i povećava **polarizaciju javnosti** (Bail et al. 2018). Preciznije, pojedinac koji je izložen sadržajima koji su u suprotnosti sa njegovim vlastitim stavovima aktivno će nastojati reducirati nelagodu i negativne afekte koje izazivaju disonantni sadržaji (Harmon-Jones 2000; Garrett, Carnahan i Lynch 2013), između ostalog, i traganjem za kontraargumentima.

Dio razloga za ograničena znanja mladih u BiH o COVID-19 može biti i u vrsti sadržaja koji su dominantni u *online* komunikaciji i koje javnost općenito i mladi posebno favoriziraju. Tako pogrešna znanja i mišljenja mladih mogu biti u vezi s favoriziranjem **polarizirane retorike, kontroverznih, novih, iznenađujućih i sadržaja sa emocionalnim i moralnim tonom** (Scheufele i Krause 2019; Vosoughi, Roy i Aral 2018; Brady et al. 2018). Istraživanja provedena izvan BiH pokazuju da je, npr., na Twitteru veća vjerovatnoća

¹¹ Rezultate za jednu od tvrdnji, međutim, treba uzeti sa rezervom. Vidjeti fusnotu 5.

da će korisnici podijeliti priče koje su lažne i izazivaju strah, odvratnost i iznenađenje (Vasoughi, Roy i Aral 2018), te sadrže više riječi koje odražavaju emocije i moralne stavove (Brady et al. 2018). Istraživanja također potvrđuju popularnost sadržaja koji uključuju pogrešne informacije o pandemiji COVID-19. Tako Oi-Yee Li et al. (2020: 1) zaključuju da preko jedne četvrtine najgledanijih videa na YouTubeu o COVID-19 uključuju obmanjujuće informacije, dosežući milione gledatelja širom svijeta. Neki izvori sugeriraju da se na Twitteru i drugim platformama pogrešne i validne informacije o COVID-19 šire na sličan način (Cinelli, Quattrociochi, Galeazzi et al. 2020), dok Dutta et al. (2020) pronalaze da nema značajnih razlika u preferencijama korisnika (odnosno korištenju “like” i “dislike” opcije) između informativnih i obmanjujućih sadržaja o COVID-19 na YouTubeu. Ilustrativan primjer popularnosti konspiracijskih sadržaja iz BiH odnosi se na video o pandemiji COVID-19 objavljen na privatnom Facebook profilu koji je samo u periodu između 17. i 22. aprila imao pola miliona pregleda.¹²

Nadalje, dio razloga za upitna znanja i vjerovanja mladih o pandemiji među učesnicima anketiranja možemo tražiti u **afektivnim stanjima**¹³ i **razvojnim faktorima**. Tako kod tinejdžera i ranih adolescenata možemo očekivati impulsivne i rizične izbore u korištenju (i distribuciji) medijskih i sadržaja, prije svega zato što kod njih još uvijek nije sazrio prefrontalni korteks, koji kontrolira inhibicije (Len-Ríosa et al. 2016). Korištenje medija može biti motivirano, npr., potrebom za izbjegavanjem dosade, zabavom i društvenom interakcijom (Haunstrup Christensen i Rommes 2019: 88) ali i za regulacijom emocija (Gámez-Guadix 2014), posebno kod adolescenata (Erreygers et al. 2017: 19–20; Leung 2007).¹⁴ Afektivna stanja mogu uticati i na **percepciju i prihvatanje informacija, te konačno na tačnost stavova** (Scheufele i Krause 2019; Weeks 2015; Taddicken i Wolff 2020). U tom svjetlu, slaba informiranost mladih u BiH o pandemiji vjerovatno je dijelom proizašla iz toga što njihovo korištenje medija nije nužno motivirano namjerom za dobrim informiranjem¹⁵ i što njihova emocionalna stanja snažno utiču na doživljaj informacija. Jedan od intervjuiranih eksperata također ističe da utvrđivanje i usvajanje istinitih informacija nije prioritet za mlade.¹⁶

Rezultati našeg anketiranja nadalje upućuju na zabrinjavajući procent mladih koji vjeruju u neke od teorija zavjere. Sekundarni izvori potvrđuju raširenost **vjerovanja u teorije zavjere** (Scheufele i Krause 2018: 7663),¹⁷ i to ne nužno kao rezultata loše informiranosti ili političkog ekstremizma, već tendencije koja obuhvata

¹² Vidjeti analizu videa na web-stranici Raskrinkavanje, “Erna Selimović: Internetska senzacija bez ijedne tačne tvrdnje o koronavirusu”, objavljenu 18. 4. 2020, dostupno na: <https://raskrinkavanje.ba/analiza/erna-selimovic-internetska-senzacija-bez-ijedne-tacne-tvrdnje-o-koronavirusu>. U trenutku pisanja ovog izvještaja, tj. krajem augusta 2020, video je još uvijek dostupan na Facebooku, ali je označen kao lažni sadržaj, što je rezultat saradnje Facebooka i organizacije faktograf.hr.

¹³ Više o razumijevanju afekata u medijskim studijama vidjeti u Papacharissi 2014; Lünenborg i Maier 2018.

¹⁴ Više o rizicima od ovisnosti mladih o internetu u BiH vidjeti u Tomczyk i Selmanagić-Lizde 2018.

¹⁵ Moguće je da je to jedan od razloga zašto dominantno koriste *online* izvore za informiranje iako više povjerenja izražavaju prema tradicionalnim medijima (Trninić 2018).

¹⁶ Srđan Puhalo, intervju obavljen 7. 8. 2020.

¹⁷ Teorije zavjere ovdje definiramo kao neutemeljeno tumačenja fenomena i događaja na način da se određena grupa krivi da djeluje smišljeno protiv općeg interesa a za vlastite interese.

“čitav ideološki spektar” (Olivier i Wood 2015 u: Scheufele i Krause 2018: 7663). Vjerovanje u teorije zavjere pritom proizlazi iz različitih potreba: epistemičkih (potreba za razumijevanjem okoline), egzistencijalnih (potreba za sigurnošću i kontroliranjem okoline) i socijalnih (održavanje pozitivne slike o sebi i grupi kojoj pripadamo).¹⁸ Studije iz SAD-a tako pokazuju da oko 10% mladih između 11 i 18 godina pokazuje visok nivo povjerenja u sadržaje obmanjujućih web-stranica (Flanaging i Metzger 2010: 107). U kontekstu pandemije COVID-19, jedna studija pokazuje da je veća vjerovatnoća da će u teorije o tome da je pandemija COVID-19 izmišljena vjerovati ispitanici koji su manje spremni za pažljivo, naporno i reflektivno promišljanje (Stanley et al. 2020). Nadalje, sklonost ka prihvatanju teorija zavjere i lažnih informacija može biti povezana sa slabim medijskim kompetencijama i sklonošću ka kontroverznim sadržajima. Tako je u nedavnom istraživanju značajan dio studenata promijenio vlastite stavove u korist lažnih sadržaja o klimatskim promjenama (Taddicken i Wolff 2020: 213–214). Kod studenata kod kojih je ta promjena bila stabilna i nakon što im je data mogućnost dodatne pretrage na internetu autori su uočili prisustvo **osjećaja frustriranosti i bespomoćnosti** (usljed nesposobnosti da se nose s kognitivnom distancom i nerazvijene medijske pismenosti), kao i to da takve pojedince generalno privlače **iznenađujuće informacije i alternativna gledišta** (Taddicken i Wolff 2020: 214). Sa druge strane, studenti koji su vjerovali da je lažne informacije lako pobiti (tj., koji su se oslanjali na vlastite kompetencije medijske i informacijske pismenosti) bili su motivirani da tragaju za kontraargumentima i odbace netačne vijesti.

Prema uvidima iz intervjua, u kontekstu pandemije COVID-19, negiranje, racionalizacija i vjerovanje u teorije zavjere mogu biti odbrambeni mehanizmi koje aktivira prezasićenost često nejasnim, kompleksnim, negativnim i zastrašujućim informacijama.¹⁹ Jedan od intervjuiranih eksperata nadalje smatra da su to mehanizmi koji su naročito karakteristični za bosanskohercegovačku kulturu.²⁰ Preciznije, iako je riječ o globalnom fenomenu koji izaziva zabrinutost, negiranje činjenica i vjerovanje u teorije zavjere posebno su očekivani u duboko polariziranim društvima poput BiH.²¹

Dio razloga za to što je značajan dio anketiranih netačno odgovorio na pitanja o COVID-19 vjerovatno je vezan za **slabo znanje o znanstvenim metodama i konceptima** (kao što su vjerovatnoća, eksperimenti itd.) ali i upitna uvjerenja u to **kako se može doći do pouzdanih znanja** (Scheufele i Krause 2018). Ta uvjerenja, koja Scheufele i Krause (2018: 7663) nazivaju “epistemološkim vjerovanjima”, različita su, naprimjer, između pojedinaca koji se više oslanjaju na intuiciju u formiranju stavova (koji su istovremeno skloniji vjerovanju u teorije zavjere) i onih koji vjeruju da samo empirijski dokazi potvrđuju istinitost određenih tvrdnji (koji pokazuju tendenciju neprihvatanja teorija zavjere). Tokom pandemije komunicirani su složeni znanstveni

¹⁸ Više informacija o svakoj od grupa potreba vidjeti u Douglas et al. 2017.

¹⁹ Hana Sokolović, novinarka i psihologinja, intervju obavljen 30. 7. 2020.

²⁰ Srđan Puhalo, psiholog i bloger, intervju obavljen 7. 8. 2020.

²¹ Vidjeti, npr., tekst Davida Rohdea “Conspiracy Theories, Denial, and the Coronavirus”, objavljen 18. 7. 2020, dostupno na: https://www.newyorker.com/news/daily-comment/conspiracy-theories-denial-and-the-coronavirus?fbclid=IwAR3N3J_IaIKTxY5i-TQbjoaGkd6mCL8ct6g7Qm-3sTDa4MYo8TzcCdEXj1E.

koncepti i podaci, kao i stavovi znanstvene zajednice o koronavirusu, koji su se mijenjali i uključivali suprotna mišljenja, što je dodatno otežalo informiranje.²²

Dodatno na lošu informiranost mladih o pandemiji može uticati i samo obilje informacija i izvora, uključujući i one koje šire dezinformacije, zbog kojih je potrebno sve **više znanja i truda da se dođe do pouzdanih informacija**.²³ U kontekstu COVID-19, izazov je bio tim veći jer nije bilo lako razlikovati pretpostavke od utvrđenih činjenica. Svi intervjuirani eksperti slažu se s tim da mladima u BiH nedostaje sistematski odgoj i obrazovanje koje bi omogućilo razvoj vještina koje bi im olakšale takve napore.

Na kraju, informiranost mladih tokom pandemije određuje i kvalitet medijskog izvještavanja i komunikacijskih praksi javnog sektora. Ta pitanja nisu u fokusu ovog izvještaja, ali neki od ispitanika ističu da informiranje mladih o pandemiji nije bilo među prioritetima medija i javnih institucija.²⁴ Komunikacija vlasti i javnih zdravstvenih institucija u BiH uključivala je nekonzistentne i oprečne informacije, što je moglo negativno uticati na informiranost o pandemiji.²⁵ Novinari se tokom pandemije suočavaju sa dodatnim izazovima usljed novosti virusa i nedostatka znanstvenih znanja o virusu i pandemiji, što je, uz hronični nedostatak kapaciteta za izvještavanje o specijaliziranim temama (kakvo je javno zdravstvo), nedostatka sadržaja namijenjenih pojedinim segmentima društva (poput mladih),²⁶ ali i slabog povjerenja u medije općenito²⁷ vjerovatno također negativno uticalo na informiranost mladih o pandemiji.²⁸

²² Vidjeti više o otpornosti postojećih stavova čak i kada je nedvosmisleno dokazano da su zasnovani na pogrešnim informacijama u Lewandowski et al. 2012.

²³ Vanja Ibrahimbegović Tihak, ekspertica za medijsku pismenost, intervju obavljen 25. 6. 2020.

²⁴ Hana Sokolović, novinarka i diplomirana psihologinja, intervju obavljen 30. 7. 2020.

²⁵ Vidjeti tekstove Slađana Tomića “Komuniciranje kriznih štabova: Sužen prostor za novinarska pitanja”, objavljen 23. aprila 2020. i “Neusklađene informacije o COVID-19”, objavljen 10. 8. 2020, dostupni na <https://www.media.ba/bs/magazin-novinarstvo/komuniciranje-kriznih-stabova-suzen-prostor-za-novinarska-pitanja> i <https://www.media.ba/bs/magazin-novinarstvo/neusklađene-informacije-o-covid-19-novinari-krive-vlasti>. Neki predstavnici medija iz sličnog razloga kritikuju i komunikaciju Svjetske zdravstvene organizacije, više u Bogdanović et al. 2020.

²⁶ Vidjeti izvještaj Regulatorne agencije za komunikacije 2019.

²⁷ Vidjeti Hodžić 2020a, za globalne trendove nepovjerenja prema medijima vidjeti tekst “Zašto ljudi ne vjeruju medijima?” Radovana Blagojevića, objavljen 25. augusta 2020, dostupan na: <https://media.ba/bs/magazin-novinarstvo/zasto-ljudi-ne-vjeruju-medijima>.

²⁸ O nedostatku medijske pismenosti i interesovanja mladih u BiH za vijesti, koji također vjerovatno ograničavaju njihovu informiranost, vidjeti više u prethodnim izvještajima (Hodžić 2020a i 2020b).

5. ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Rezultati istraživanja pokazuju da među mladima postoji visok stepen pogrešnih znanja i mišljenja o koronavirusu i pandemiji i nepovjerenja u zvanične informacije o pandemiji. Tako između četvrtine i trećine ispitanika nije dalo tačan odgovor na neka od pitanja o širenju i prevenciji širenja virusa. Naročito su poražavajući nalazi koji pokazuju da, u suprotnosti sa zdravstvenim preporukama, 54% ispitanika smatra da u slučaju pojave simptoma koronavirusa hitno treba posjetiti porodičnog ljekara. Slično tome, više od trećine ispitanika nije adekvatno odgovorilo na pitanja o ekološkim posljedicama pandemije i ekonomskim mjerama vlasti. Rezultati anketiranja dodatno ukazuju na zabrinjavajuće vjerovanje u tvrdnje koje spadaju u sferu dezinformacija i teorija zavjere, sa skoro trećinom ispitanika koja smatra da je koronavirus namjerno proizveden, a više od polovine njih vjeruje da se prave informacije o pandemiji i virusu kriju od javnosti.

Ovi nalazi, prema tome, upućuju na to da je značajan dio mladih slabo informiran i/ili ima upitna mišljenja o pandemiji, te da nije ispunjen osnovni preduslov za njihovo ponašanje u skladu s propisanim mjerama, ali i za eventualni angažman u razvoju progresivnih javnih politika.

Dok dio razloga za nedostatak znanja mladih može biti u slaboj dostupnosti kvalitetnih informacija, u ovom izvještaju predstavili smo neke od brojnih psiholoških faktora koji mogu odrediti informiranost mladih o pandemiji COVID-19, ali i drugim zdravstvenim i naučnim pitanjima. Među tim faktorima su tendencija ka usvajanju informacija koje su u skladu sa vlastitim stavovima, sklonost ka kontroverznim i sadržajima sa snažnom emocionalnom komponentom, upitna vjerovanja o načinu na koji možemo doći do adekvatnih znanja i sklonost ka kontroverznim sadržajima i teorijama zavjere.

Za dugoročno i konzistentno poboljšanje informiranosti građana o javnom zdravstvu i drugim pitanjima od javnog interesa neophodne su sistemske i strukturalne promjene u obrazovnom sistemu i medijskim politikama. U svjetlu identificiranih psiholoških faktora koji mogu ograničiti informiranost mladih o pandemiji COVID-19 i drugim pitanjima od javnog značaja, potrebne su intervencije kroz:

- **Edukacijske programe;** tako, naprimjer, educiranje mladih o spomenutim psihološkim mehanizmima može pomoći u razvoju dobrih praksi korištenja medija i razumijevanja medijskih sadržaja. Razvoj sklonosti ka pažljivom i kritičkom promišljanju može povećati otpornost ka manipuliranim informacijama. Jačanje medijske pismenosti mladih u okviru formalnog i neformalnog obrazovanja, uključujući i jačanje pouzdanja u vlastite medijske kompetencije (u skladu sa nalazima Taddicken i Wolf 2020), može dugoročno doprinijeti informiranosti mladih. Slično tome, potrebno je jačati **razumijevanje znanstvenih koncepata** (poput eksperimentalnih istraživanja, vjerovatnosti itd.) i svijesti o **pouzdanim načinima utvrđivanja činjenica**. Na taj način bi se jačala otpornost mladih ka manipuliranim sadržajima i svijest o važnosti dobrog informiranja.

- **Kampanje informiranja;** tako, naprimjer, otpornost prema promjeni stavova govori u prilog tome da kampanje informiranja moraju biti dugoročne, konzistentne i koordinirane između svih relevantnih institucija vlasti i javnih zdravstvenih institucija na svim administrativnim nivoima.²⁹ Korištenje najrazličitijih *online* i tradicionalnih medijskih platformi može povećati domet kampanja (omogućavajući veći prodor u zatvorene mreže kontakata).
- **Medijsku produkciju;** tako neki od intervjuiranih eksperata preporučuju uključivanje perspektiva i glasova mladih i djece i kreiranje interaktivnih sadržaja, poput kvizova o temama kao što je pandemija COVID-19. Sadržaji o pandemiji koji uključuju emocionalne i moralne sadržaje, kakve medijski korisnici često favoriziraju, mogu također doprinijeti informiranosti (sve dok relevantnost sadržaja nije narušena). Finansijska podrška javnog sektora i međunarodnih donatora može doprinijeti takvim medijskim praksama.

U odgovoru na **pogrešne informacije, dezinformacije i teorije zavjere**, institucije vlasti³⁰ ali i mediji bi trebali: a) konzistentno, jasno i sažeto komunicirati tačne informacije (umjesto direktnog referiranja na mitove/dezinformacije); b) upozoriti publiku na to da slijedi zavaravajuće informacije u slučaju kada se na njih referira; c) dugoročno ponavljati ključne poruke; d) izbjegavati pobijanje mitova/dezinformacija kroz ugrožavanje vrijednosti i svjetonazora publike (sa druge strane, potvrđivanje tih vrijednosti povećava responsivnost na poruke).³¹

Na kraju, kompanije koje upravljaju društvenim mrežama posljednjih godina rade na razvoju alata za otkrivanje dezinformacija i favoriziranje kredibilnih izvora, a u toku pandemije COVID-19 revidiraju **politike korištenja**³² i **donekle uklanjaju ili ograničavaju domet obmanjujućih poruka**. Javni i civilni sektor u BiH trebali bi raditi na jačanju saradnje sa ovim kompanijama kako bi se osiguralo uklanjanje problematičnih sadržaja na lokalnim jezicima.³³

²⁹ Vidjeti preporuke za zdravstvene institucije: “Framework for Managing the COVID-19 Infodemic: Methods and Results of an Online, Crowdsourced WHO Technical Consultation”, dostupno na: <https://www.jmir.org/2020/6/e19659/>.

³⁰ Npr., u Ujedinjenom Kraljevstvu osnovane su specijalističke jedinice unutar institucija vlasti koje prate i poduzimaju mjere protiv lažnih vijesti o pandemiji. Više u: “Government cracks down on spread of false coronavirus information online”, dostupno na: <https://www.gov.uk/government/news/government-cracks-down-on-spread-of-false-coronavirus-information-online>.

³¹ Ovaj dio preporuka preuzet je iz Lewandowsky et al. 2012: 122, a one su zasnovane na zaključcima da ponavljanje pogrešnih informacija ojačava vjerovanje u njih, da su jednostavni mitovi kognitivno privlačniji od komplikovanih argumenata koji ih pobijaju i da postoji snažna sklonost ka zadržavanju postojećih stavova, naročito ukoliko su blisko povezani sa vrijednostima pojedinaca.

³² Vidjeti, npr., politike korištenja Twittera “An update on our continuity strategy during COVID-19”, dostupno na: https://blog.twitter.com/en_us/topics/company/2020/An-update-on-our-continuity-strategy-during-COVID-19.html.

³³ Tako je Raskrinkavanje, organizacija za provjeru tačnosti vijesti iz BiH, u julu 2020. uključena u Facebook mrežu od preko 70 eksternih organizacija koje Facebooku signaliziraju lažne vijesti, a kojima se zatim smanjuje domet. Više u: “Facebook pokreće program provjere činjenica u BiH sa Raskrinkavanjem”, dostupno na: <https://media.ba/bs/vijesti-i-dogadaji-vijesti/facebook-pokrece-program-provjere-cinjenica-u-bih-sa-raskrinkavanjem>.

BIBLIOGRAFIJA

- Austin, Lucinda, Brooke Fisher Liu i Yan Jin. 2012. How Audiences Seek Out Crisis Information: Exploring the Social-Mediated Crisis Communication Model. *Journal of Applied Communication Research*, 40 (2), 188–207.
- Bail, Christopher A., Lisa P. Argyle, Taylor W. Brown, John P. Bumpus, Haohan Chen, M. B. Fallin Hunzaker, Jaemin Lee, Marcus Mann, Friedolin Merhout i Alexander Volfovsky. 2018. Exposure to opposing views on social media can increase political polarization. *PNAS*, 115 (37), 9216–9221.
- Banaji, Shakuntala i Bart Cammaerts. 2015. Citizens of nowhere land: Youth and news consumption in Europe. *Journalism Studies*, 16 (1), 115–132.
- Bogdanović, Milica, Vesna Rajković Nenadić, Milica Lipovac, Nejra Hasečić i Anida Sokol. 2020. Uvrede i ismijavanje umjesto argumentovane rasprave o COVID-19. Sarajevo: Mediacentar. Dostupno na: https://media.ba/sites/default/files/istrazivanje_o_reakcijama_javnosti.pdf
- Brady, William J., Julian A. Wills, Dominic Burkart, John T. Jost i Jay J. Van Bavel. 2018. An ideological asymmetry in the diffusion of moralized content on social media among political elites. PsyArXiv. Preprint verzija dostupna na: <https://psyarxiv.com/43n5e/>.
- Cinelli, Mateo, Walter Quattrociocchi, Alessandro Galeazzi et al. 2020. The covid-19 social media infodemic. Preprint verzija dostupna na: <https://arxiv.org/abs/2003.05004>.
- Clark, Jessica, i Tracy Van Slyke. 2010. Beyond the echo chamber: Reshaping politics through networked progressive media. New York, NY: New Press.
- Cvijetićanin Tijana, Emir Zulejhić, Darko Brkan i Biljana Livančić-Milić. 2019. Disinformation in the Online Sphere. The Case of BiH. Zašto ne. Dostupno na: https://zastone.ba/app/uploads/2019/05/Disinformation_in_the_online_sphere_The_case_of_BiH_ENG.pdf.
- Deloitte. 2020. COVID-19: Pregled mjera za stabilizaciju privrede u Bosni i Hercegovini. Dostupno na: <https://www2.deloitte.com/ba/bs/pages/about-deloitte/articles/covid-19-ekonomske-mjere-za-stabilizaciju-privrede.html>.
- Douglas, Karen M., Robbie M. Sutton i Aleksandra Cichočka. 2017. The Psychology of Conspiracy Theories. *Current Directions in Psychological Science*, 26 (6), 538–542.
- Dutta Anirban, Nitya Beriwal, Linda M. Van Breugel et al. 2020. YouTube as a Source of Medical and Epidemiological Information During COVID-19 Pandemic: A Cross-Sectional Study of Content Across Six Languages Around the Globe. *Cureus*, 12 (6). Dostupno na: <https://www.cureus.com/articles/32049-youtube-as-a-source-of-medical-and-epidemiological-information-during-covid-19-pandemic-a-cross-sectional-study-of-content-across-six-languages-around-the-globe>.
- Erreygers, Sara, Heidi Vandebosch, Ivana Vranjes, Elfi Baillien i Hans De Witte. 2017. Nice or naughty? The role of emotions and digital media use in explaining adolescents' online prosocial and antisocial behavior. *Media psychology*, 20 (3), 374–400.

- Festinger, Leon. 1957. *A theory of cognitive dissonance*. Stanford University Press.
- Flanagin, Andrew J., i Miriam Metzger. 2010. *Kids and Credibility: An Empirical Examination of Youth, Digital Media Use and Information Credibility*. Cambridge; London: The MIT Press.
- Gámez-Guadix, Manuel. 2014. Depressive Symptoms and Problematic Internet Use Among Adolescents: Analysis of the Longitudinal Relationships from the Cognitive-Behavioral Model. *Cyberpsychology, Behaviour and Social Networking*, 17 (11), 714–719.
- Garrett, R. Kelly. 2017. The “echo chamber” distraction: Disinformation campaigns are the problem, not audience fragmentation. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 6 (4), 370–376.
- Garrett, R. Kelly, Dustin Carnahan i Emily K. Lynch. 2013. A turn toward avoidance? Selective exposure to online political information, 2004–2008. *Political Behavior*, 35 (1), 113–134.
- Harmon-Jones, Eddie. 2000. Cognitive dissonance and experienced negative affect: Evidence that dissonance increases experienced negatives affect even in the absence of aversive consequences. *Psychology Bulletin*, 26 (12), 1490–1501.
- Haunstrup Christensen, Toke i Els Rommes. 2019. Don't blame the youth: The social-institutional and material embeddedness of young people's energy-intensive use of information and communication technology. *Energy Research and Social Science*, 49, 82–90.
- Hodžić, Sanela. 2020a. Informiranje mladih u Bosni i Hercegovini u kontekstu pandemije COVID-19: jaz između teorijskih znanja, praktičnih vještina i aktivnog angažmana. Sarajevo: Mediacentar. Dostupno na: https://media.ba/sites/default/files/mladi_i_informiranje_o_covid.pdf.
- Hodžić, Sanela. 2020b. Informiranje mladih u Bosni i Hercegovini u kontekstu pandemije COVID-19: povećano interesiranje za informacije. Sarajevo: Mediacentar. Dostupno na: https://media.ba/sites/default/files/mladi_i_covid_-_povecano_zanimanje_za_informacijama_final.pdf.
- Hodžić, Sanela, Brankica Petković i Sandra Bašić Hrvatinić (ur.). 2018. *Medijska i informacijska pismenost u Bosni i Hercegovini: brojne inicijative civilnog sektora i nedostatak javnih politika*. Sarajevo: Mediacentar. Dostupno na: https://www.media.ba/sites/default/files/medijska_i_informacijska_pismenost_u_bosni_i_hercegovini_final.pdf.
- Islam, Saiful, Tonmoy Sarkar, Sazzad Hossain Khan, Abu-Hena Mostofa Kamal, M. Murshid Hasan, Alamgir Kabir, Dalia Yeasmin, Mohammad Ariful Islam, Kamal Ibne Amin Chowdhury, Kazi Selim Anwar, Abrar Ahmad Chughtai i Holly Seale. COVID-19–Related Infodemic and Its Impact on Public Health: A Global Social Media Analysis. *American Journal of Tropical Medicine and Hygiene*, 1–9. Dostupno na: <http://www.ajtmh.org/docserver/fulltext/10.4269/ajtmh.20-0812/tpmd200812.pdf?expires=1597411609&id=id&accname=guest&checksum=2E8F32DAC822CB918005A9C5C2FEFAB9>
- Jang, S. Mo. 2014. Challenges to selective exposure: Selective seeking and avoidance in a multitasking media environment. *Mass Communication and Society*, 17 (5), 665–688.
- Klingova, Katarina i Dominika Hajdu. 2018. *From Online Battlefield to Lost of Trust. Perceptions and Habits of Youth in Eight European Countries*. Bratislava: Blogsec. Dostupno na: <https://www.globsec.org/publications/online-battlefield-loss-of-trust/>

- Knobloch-Westerwick, Silvia i Steven B. Kleinman. 2011. Preelection selective exposure. *Communication Research*, 39 (2), 170–193.
- Len-Ríosa, María E., Hilary E. Hughesb, Laura G. McKeec, Henry N. Young. 2016. Early adolescents as publics: A national survey of teens with social media accounts, their media use preferences, parental mediation, and perceived Internet literacy. *Public Relations Review*, 42 (1), 101–108.
- Lewandowsky, Stephan, Ullrich K. H. Ecker, Colleen M. Seifert, Norbert Schwarz i John Cook. 2012. Misinformation and its correction: Continued influence and successful debiasing. *Psychol Sci Public Interest*, 13 (3), 106–131.
- Leung, Louis. 2007. Stressful life events, motives for Internet use, and social support among digital kids. *CyberPsychology & Behavior*, 10 (2), 204–214.
- Lünenborg, Margreth i Tanja Maier. 2018. The turn to affect and emotion in media studies. *Media and Communication*, 6 (3), 1–4.
- Madden, Mary, Amanda Lenhart i Claire Fontaine. 2017. How Youth Navigates the News Landscape. Data and Society i Knight Foundation. Dostupno na: <https://datasociety.net/library/how-youth-navigate-the-news-landscape/>.
- Marchi, Regina. 2012. With Facebook, Blogs, and Fake News, Teens Reject Journalistic “Objectivity”. *Journal of Communication Inquiry*, 36 (3), 246–262.
- Marks, Joseph, Eloise Copland, Eleanor Loh, Cass L. Sunstein i Tali Sharot. 2019. Epistemic spillovers: Learning others’ political views reduces the ability to assess and use their expertise in nonpolitical domain. *Cognition*, 188, 74–84.
- Nelson, Jakob L. i James G. Webster. 2017. The myth of partisan selective exposure: A portrait of the online political news audience. *Social Media + Society*, 3 (3), 1–13.
- NORC Center for Public Affairs Research i Associated Press (AP). 2015. How Millennials Get News: Inside the Habits of America’s First Digital Generation. Chicago, IL: American Press Institute.
- Oi-Yee Li, Heidi, Adrian Bailey, David Huynh i James Chan. YouTube as a source of information on COVID-19: a pandemic of misinformation? *BMJ Global Health*. Dostupno na: <https://gh.bmj.com/content/bmjgh/5/5/e002604.full.pdf>.
- Papacharissi, Zizi. 2015. *Affective publics: Sentiment, technology, and politics*. New York, NY: Oxford University Press.
- Pariser, Elie. 2011. *The filter bubble: What the Internet is hiding from you*. New York, NY: Penguin Press.
- Raeymaeckers, Karin. 2004. Newspaper editors in search of young readers: content and layout strategies to win new readers. *Journalism Studies*, 5, 2212–232.
- Rašević, Dragana. 2017. Nove vrijednosti i orijentacije konceptualnog okvira medijske pismenosti. Zbornik radova sa Naučnog skupa: Nauka i stvarnost. Pale: Filozofski fakultet, 381–403.
- Regulatorna agencija za komunikacije (RAK). 2019. Analiza dječijih i obrazovnih programa, programa koji su namijenjeni ili se bave manjinama i ranjivim grupama stanovništva, te programa prilagođenih osobama sa invaliditetom u audiovizuelnim medijskim uslugama i medijskim uslugama radija u Bosni i Hercegovini. Dostupno na: <https://docs.rak.ba/documents/a2949dad-09fe-4c5c-9485-51c6a31d66ab.docx>.

- Scheufele, Dietram A. i Nicole M. Krause. 2019. Science audiences, misinformation, and fake news. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 116 (16), 7662–7669.
- Sokol, Anida. 2019a. Mediji i društvene mreže: Jačanje otpornosti mladih. U: Hodžić, Sanela i Anida Sokol. *Surfanje po tankom ledu: mladi, mediji i problematični sadržaji*. Sarajevo: Mediacentar. Dostupno na: https://media.ba/sites/default/files/mladi_mediji_problematicni_medijski_sadrzaji_web.pdf.
- Sokol, Anida. 2019b. Media usage in the Birač region and Kalesija. Sarajevo: Mediacentar. Dostupno na: https://www.media.ba/sites/default/files/media_usage_habits_birac_region_0.pdf.
- Stanley, Mathew, Nathaniel Barr, Kelly Peters i Paul Seli. 2020. Analytic-Thinking Predicts Hoax Beliefs and Helping Behaviours in Response to the COVID-19 Pandemic. PsyArxiv preprint dostupno na: <https://psyarxiv.com/m3vth/>.
- Strömbäck, Jesper, Monika Djerf-Pierre i Adam Shehata. 2013. The Dynamics of Political Interest and News Media Consumption: A Longitudinal Perspective. *International Journal of Public Opinion Research*, 25 (4), 414–435.
- Sunstein, Cass R. 2007. Ideological Amplification. *Constellations*, 14 (2), 273–279.
- Taddicken, Monika i Laura Wolff. 2020. 'Fake News' in Science Communication: Emotions and Strategies of Coping with Dissonance Online. *Media and Communication*, 8 (1), 206–217.
- Tomezyk, Łukasz i Elma Selmanagić-Lizde. 2018. Fear of Missing Out (FOMO) among youth in Bosnia and Herzegovina – Scale and selected mechanisms. *Children and Youth Services Review*, 88, 541–549.
- Trninić, Dragana. 2018. Sadržaj u medijima i kritička medijska pismenost. *Zbornik radova izloženih na konferenciji sa međunarodnim učesćem (Re)konstrukcija društvene stvarnosti*. Banja Luka: Fakultet političkih nauka, 337–358.
- Vosoughi, Soroush, Deb Roy i Sinan Aral. 2018. The spread of true and false news online. *Science*, 359 (6380), 1146–1151. Dostupno na: <https://science.sciencemag.org/content/359/6380/1146>.
- Weeks, Brian E. 2015. Emotions, partisanship, and misperceptions: How anger and anxiety moderate the effect of partisan bias on susceptibility to political misinformation. *Journal of Communication*, 65 (4), 699–719.

Intervjui

- Zarfa Hrnjić Kuduzović, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Tuzli, 5. 5. 2020.
- Namir Ibrahimović, direktor OŠ “Safvet-beg Bašagić” i voditelj obrazovne reforme u Kantonu Sarajevo, 5. 5. 2020.
- Dragana Trninić, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Banjoj Luci, 19. 6. 2020.
- Vanja Ibrahimbegović Tihak, edukatorica u oblasti medijske i informacijske pismenosti, 25. 6. 2020.
- Hana Sokolović, novinarka i diplomirana psihologinja, 30. 7. 2020.
- Srđan Puhalo, publicista i doktor psihologije, 7. 8. 2020.

O AUTORICI

SANELA HODŽIĆ je diplomirala psihologiju na Filozofskom fakultetu u Sarajevu i magistrirala rodne studije na Centru za interdisciplinarnu studiju Univerziteta u Sarajevu. Istražuje i objavljuje istraživačke izvještaje o komunikacijama, medijskim politikama i praksama. Neki od novijih izvještaja daju holistički pregled stanja u medijskom sektoru, dok su drugi fokusirani na teme poput finansiranja i vlasništva nad medijima ili komunikacijskih praksi u kontekstu građanskih protesta i kriznih situacija. Pored Mediacentra Sarajevo, objavljivala je izvještaje za SEENPM mrežu, Mirovni institut iz Ljubljane, European Journalism Network, Irex i druge izdavače.

